
„Vietinis“ (tutejszy), lenkas, katalikas: Pietryčių Lietuvos gyventojų religinė-etninė tapatybė (tyrimas Dieveniškėse, Kernavėje ir Turgeliuose)¹

Katarzyna Korzeniewska

BALSTOGĖS UNIVERSITETO ISTORIJOS-SOCIOLOGIJOS FAKULTETAS, LENKIJA

SANTRAUKA: Šiame straipsnyje analizuojami Pietryčių Lietuvos (Vilniaus krašto) gyventojų tapatybės aspektai. Šis regionas per amžius buvo sudėtingų geopolitinių procesų centre, keitėsi jo valstybinė priklausomybė, o kartu krašto gyventojai tiesiogiai patirdavo skirtingą valstybių vykdomą etninę politiką. Autorė referuoja teorijas, skiriančias etninę ir tautinę tapatybę, ir taiko šią teorinę skirtį empirinės medžiagos analizei. Straipsnyje analizuojama autorės 1994 m. Kernavėje, Turgeliuose ir Dieveniškėse atlikto tyrimo empirinė medžiaga (biografinių interviu duomenys). Autorė analizuoja įvairias vietinių gyventojų tapatybės formas – tapatinimąsi su vieta, etninę ir religinę tapatybes. Atskleidžiamos religinės ir etninės tapatybės sąsajos, pasireiškiančios, pavyzdžiui, lenkiškumo ir katalikiškumo tapatinimu. Etninės tapatybės vartimą tautine tapatybe autorė sieja su istorinės savimonės ir istorinės atminties atsiradimu ir analizuoja tam tikras istorinės atminties apraiškas. Aptariami kalbos vartojimo ir etninės tapatybės aspektai. Teigiama, kad tyrineto regiono gyventojai yra labiau etniniai „vietiniai“ negu lenkai ar lietuviai, tačiau kartu išskiriamos tam tikros tapatybės konstravimo tendencijos. Pagrindinė straipsnio vertė – autentiška tyrimo medžiaga, nepraradusi aktualumo ir šiandien.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: TAPATYBĖ, ETNIŠKUMAS, PIETRYČIŲ LIETUVA, VILNIAUS KRAŠTAS.

Lietuvos Respublikos pietrytinė teritorija ir pagrindinė jos dalis – Vilniaus kraštas – per amžius buvo specifinių kultūrinių ir socialinių procesų vieta. Ši teritorija nebuvo nei padalinta, nei jokiais geopolitinėmis ribomis periskirta net iki XX amžiaus pradžios. Tautų ir tautinių valstybių formavimosi

¹ Šis straipsnis verstas iš: Katarzyna Korzeniewska (1997). Tutejszy, polak, katolik. Tożsamość religijno-etniczna mieszkańców południowo-wschodniej Litwy. Badanie empiryczne w Dziewieniszkach, Kiernowie i Turgielach, *Przegląd Polonijny. Kwartalnik*. Rok XXIII-1997-z.1 (83). Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”. P. 59–86. Autorė atliko etnografinį tyrimą beveik prieš dvidešimt metų ir straipsnyje pateikia išsamių citatų iš interviu. Straipsnį autorė parengė būdama Lenkijos mokslų akademijos Filosofijos ir sociologijos instituto darbuotoja.

laikotarpiu šis regionas (jo kultūrinė, politinė, tautinė priklausomybė) tapo įvairių tautinių judėjimų ginčų objektu. Šio konflikto kritinis momentas – 1918–1922 m. lenkų ir lietuvių konfrontacija, kurios pasekmė – Vilniaus krašto prijungimas prie Lenkijos. Apie šio krašto svarbą jaunoms tautinėms valstybėms byloja tas faktas, kad per visą jų egzistavimo laikotarpį, t. y. iki 1939 m., ginčai dėl Vilniaus krašto buvo pagrindinė kliūtis stabilizuoti Lenkijos ir Lietuvos santykius. Antrojo pasaulinio karo metais Lietuva atgavo savo istorinę sostinę, tačiau prarado valstybės suverenumą. Prijungus Lietuvą su atgautu Vilniaus kraštu prie Sovietų Sąjungos, realios sienos tarp Baltarusijos ir Vilniaus krašto nebuvo, tad etniškai vientiso krašto teritorinis vientisumas buvo atkurtas (žinoma, tik teritorinis, demografiniu požiūriu vyko sudėtingi procesai, keičiantys gyventojų sudėtį šioje teritorijoje). Siena, kuri realiai, politiškai ir faktiškai, perskyrė aptariamąjį arealą, atsirado palyginti neseniai, 1990 m. atkūrus suverenią Lietuvos Respubliką. Tada pirmą kartą, atsiradus valstybės sienai, buvo nutrauktas buvusios Didžiosios Kunigaikštystės žemių etninis tęstinumas.

Greiti ir sudėtingi geopolitiniai pokyčiai aptariamajame regione vyko 1918–1988 m.: tuo laikotarpiu valstybinė jo priklausomybė keitėsi net penkis kartus (priklausymas Rusijos imperijai, Lenkijai, Lietuvai, Sovietų Sąjungai, Lietuvai), o dar svarbiau – dramatiškai ir radikaliai keisdavosi ir valdžios sistemos bei santvarkos. Tai vertė vietinius gyventojus taikytis prie vis naujų išorinių aplinkybių: rusinimo (carinėje Rusijoje), nacionalizmo (nepriklausomos Lenkija ir Lietuva), karo ir sovietizacijos.

Analizuojant vietos gyventojų santykį su besikeičiančia kultūrine ir politine tikrove, vienu iš svarbiausių aspektų laikoma tautinė tapatybė, ypač atsižvelgiant į tai, kad Rusija vykdė asimiliacijos ir sovietizacijos politiką. Lenkų ir lietuvių tautinių judėjimų siekis taip pat buvo performuoti šio regiono gyventojų socialinę tapatybę. Atrodo, kad, priešingai tam tikriems politiniams siekiams, didžiulių pokyčių sąlygomis etninė ir tautinė tapatybė tiriamoje teritorijoje nekito. Galiausiai po 1989 m. čia gyvenantys žmonės gali būti apibūdinti kaip tautinė mažuma, nesugebanti dalyvauti visuomenės gyvenime, o jos santykiai su etnine visuomenės dauguma tapo įtempti arba net konfliktiški. Galima daryti prielaidą, kad esminė integracijos kliūtis yra valstybinės kalbos nemokėjimas, taip pat ir tapatinimosi su platesne visuomene jausmo nebuvimas. Šio straipsnio tikslas – Vilniaus krašto gyventojų etninės ir religinės tapatybės analizė.

Religinė-etninė tapatybė

Pavadinime pavartotas terminas „religinė-etninė tapatybė“ yra svarbus apibūdinant šį regioną. Kadangi „tapatybės“ sąvoka vartojama plačiai, ją reikia patikslinti ir teoriškai sukontekstinti. Religinė-etninė Pietryčių Lietuvos gyventojų tapatybė dažniausiai išryškėja tokiais atvejais, kaip kad, pavyzdžiui, kasdienėje kalboje vartojant būvdvardį „tutejszy“ (vietinis) ir neatskiriant tautinės (etninės) ir religinės priklausomybės aspektų. Kadangi religinę tapatybę vietos gyventojai dažnai pabrėžia, tad visų pirma kalbėsime apie religinę-etninę tapatybę. Tautų formavimosi procesų kontekste toks tapatybės tipas yra neabejotinai ankstesnis už tautinę (*national, narodowy*) tapatybę. Nacionalizmo teorijose ši sąvoga įsivardijimo forma yra ikitautinės tapatybės, visuotinai vadinamos etnine tapatybe, pavyzdys. Etninė tapatybė būdinga palyginti mažoms bendruomenėms – šiuo atveju tradicinei kaimo bendruomenei, – kuriose vyrauja religinė (ne sekuliarioji) tradicinė kultūra, o individams būdingas įsišaknijimo jausmas, kurį paprastai lydi cikliško laiko suvokimas ir silpna istorinė sąmonė. Dėl tokio vietos bendruomenės pobūdžio ir menko socialinio judrumo pagrindinis bendruomenės jausmo šaltinis yra giminystės ryšiai, kurie įtvirtinami ir išreiškiami religiniais ritualais (Smith 1991: 12–28, LeGoff 1992: 54–55). Trumpai tariant, tai tradicinių visuomenių tapatybė; svarbių jos apraiškų iki šiol galima aptikti tyrinėjamame regione.

Tautinė tapatybė tiriamame regione anksčiausiai galėjo susiklostyti XIX amžiuje. Tautinė tapatybė yra kur kas sudėtingesnis reiškinys. Tiek etninė, tiek tautinė tapatybė žymi, viena vertus, tam tikrą individo ir bendruomenės (etninės arba tautinės) santykį, kita vertus, grupės ir individo kultūrinės patirties bendrumą. Etninės tapatybės atveju šis santykis yra apribotas pirmine socializacija, t. y. vietinės kalbos, tradicijų, religijos ir elgesio normų žinojimu (Kłoskowska 1996: 35–36, 43, 74). Socialinėje erdvėje abipusiai individo ir grupės santykiai yra suvokiami kaip priklausomybės saitai, kylantys iš konkretaus individo ir kitų grupės atstovų giminystės ryšių (arba iš tikėjimo kraujo ryšio buvimu). Labiau tradicinėse visuomenėse svarbų vaidmenį vaidina individo vieta grupės hierarchijoje ir su giminystės ryšiais susijęs paveldimumas (kuris apima, žinoma, ne vien materialius dalykus, bet ir statusą, vaidmenį grupėje, priskyrimą pogrupiams ir pan.). Svarbu pabrėžti, kad etninės tapatybės atveju tiek kultūriniai, tiek etniniai ryšiai yra iš esmės giliai jaučiami ir sudaro dalį kasdienės individo patirties, kuri yra suvokiama kaip „normali“ ir nėra reflektuojama.

Tautinė tapatybė – išskirtinis moderniosios visuomenės bruožas ir intelektualinis darinys, kuriuo apibrėžiama, kas priklauso, o kas nepriklauso

tautinei kultūrai. Būtent tautinės kultūros patirtis, iššaknijimas joje ir pripažinimas sava (o ne tik pasyvus perėmimas) ir yra tautinės tapatybės pagrindas (Kłoskowska 1996: 86–88). Priešingai nei etniškumas, tautybė nėra „natūraliu būdu“ prieinama kaip kasdienė patirtis: tautinė kultūra dėl savo sudėtingumo reikalauja iš individų tikslingo perėmimo, o tai reiškia tautinės kalbos išmokimą, kultūrinių įgūdžių įgijimą ir istorinės sąmonės išsiugdymą. Lygiai taip pat didžiulė tautinė bendruomenė nėra prieinama individo patyrimui ir nėra jam tokia akivaizdi kaip gentiniai (etniniai) ar šeimos saitai. Todėl, kad atsirastų tautinė tapatybė, be elementaraus tautinės kultūros pažinimo, yra būtinas ir individo noras priimti šią tautinę kultūrą kaip savą, pripažinti save tos tautos nariu. Toks individų sprendimas yra įgyvendinamas visuomenėje (tautoje), jos kultūriniame ir politiniame gyvenime, o kritiniais istorijos momentais gali net pasireikšti kraštutiniaus moraliniai išsipareigojimai. Šios tapatybės formos gyvavimo ir svarbos matas yra jos galimybė formuoti individo socialinę pasaulėžiūrą ir elgesį (Melchior 1990: 35–40).

Paribio tapatybės problema

Małgorzata Melchior savo studijoje, skirtoje socialinei individo tapatybei, atkreipia dėmesį į ypatingą asmenų, gyvenančių arba išaugusių etniniame, kultūriniame, religiniame arba socialiniame pasienyje, padėtį, kuri gali būti tiek individo tapatybės formavimosi kliūtis, tiek dalyvavimo dviejose (arba keliuose) kultūrose ar bendruomenėse potencialas (Melchior 1990: 35–40). Tautinių kultūrų, galėjusių atsirasti žlugus Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei, formavimosi procese LDK gyventojai turėjo kultūrinės patirties, dėl kurios jie galėjo dalyvauti lenkiškojoje, lietuviškojoje, baltarusiškojoje, o gal ir rusiškojoje kultūroje ir rinktis iš jų vieną „savą“. Tad jie susidūrė su tautinės tapatybės pasirinkimo problema. Maža to, susiformavo priešiškus tautinio išvardijimo būtinybei, labiausiai išreikštas krajovcų judėjimu, kurio tikslas buvo LDK kultūros tradicijų, egzistuojančių virš (arba nepaisant) tautinių kultūrų, išsaugojimas (Aleksandravičius 1993). Ši programa virto anachronizmu, o jos šalininkai ir kūrėjai galiausiai įsiliejo į lenkiškąją arba lietuviškąją tautinę kultūrą. Panašu, kad būtent tokia paribio kultūrinė specifika gali būti veiksnys, apsunkinantis Vilniaus krašto kaip Lietuvos valstybės, visuomenės ir kultūros dalies integracijos procesą (kaip anksčiau apsunkino analogišką procesą integruojant šį regioną tarpukario Lenkijoje). Bet kartu Vilniaus krašto paribiškumas gali lemti išskirtinę kultūrinę ir istorinę jo vertę ir tapti integracijos proceso pagrindu.

Prielaidos ir tyrimo metodas

Tyrimas, kurio pagrindu parašytas šis straipsnis, buvo atliktas 1994 metais trijose atrinktose vietovėse (miesteliuose) pietrytinėje Lietuvos dalyje. Jos visos turi paribio srities bruožų, būdingų ir visam regionui: daugiakalbystė, religinė ir tautinė įvairovė. Dviejuose miesteliuose – Dieveniškėse ir Turgeliuose – gyventojų dauguma laiko save lenkais; abi vietovės tarpukaryje buvo Lenkijos pusėje, etniškai ir kalbiškai vienalytėje baltarusiškojoje teritorijoje. Po 1990 m., atsiradus sienai tarp Lietuvos ir Baltarusijos, dalis šio etniškai vienalyčio regiono tapo dirbtinai atskirta. Trečioji tyrinėta vietovė – Kernavė – iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos buvo toje pačioje slavų kalbų (lenkų arba baltarusių) zonoje. Po Pirmojo pasaulinio karo nustačius sieną tarp Lietuvos ir Lenkijos, Kernavė tapo pakraščio vietove Lietuvos pusėje. Kernavėje tiek vyriausia karta, tiek jaunimas moka vietinę lenkų kalbą ir vartoja ją, tačiau dauguma gyventojų laiko save lietuviais (Čekmonas 1993).

Šiame straipsnyje aptariamas tyrimas atliktas biografiniu metodu. Kiekvienoje iš minėtų vietovių atlikta nuo 6 iki 8 interviu su gyventojais (vyrais ir moterimis), visų amžiaus grupių atstovais. Pokalbio tema buvo respondento šeimos istorija, ypač daug dėmesio kreipiant į etninio ir religinio savęs įvardijimo klausimus. Itin svarbūs analizuojant religinius arba etninius aspektus ir galimus savęs įvardijimo pokyčius buvo mišrių santuokų ir šeimų atvejai (Dex (sud.) 1992, Kłoskowska 1996: 116–124).

Tyrimo tikslas buvo ne bendruomenių istorijos atkūrimas, o etninės ir tautinės tapatybės vystymosi bendruomenėje rekonstrukcija istorinių įvykių fone. Tyrimas nebuvo kiekybinio pobūdžio ir negali būti traktuojamas kaip reprezentatyvus Lietuvos pietryčių regionui. Tačiau jis atspindi tapatybės kitimo procesą tokiu lygmeniu, koku atrinktos vietovės yra tipiškos visam regionui, juolab kad šeimų veikla ir šeiminių saitų tinklai apima visą pietrytinę šalies dalį (respondentai turi daug giminaičių visoje minėtoje teritorijoje).

Šis tyrimas – bandymas nustatyti, kuri tapatybė – etninė, tautinė ar gal kita – vyrauja pietrytinėje Lietuvos dalyje ir kokios yra istorinės tokio vyravimo priežastys. Metodiniu požiūriu svarbus tautinės tapatybės analizės kriterijus yra deklaruojamo savęs įsivardijimo ir individo elgesio įvairiomis istorinėmis aplinkybėmis tarpusavio priklausomybė.

„Vietinis“ (tutejszy) – dažniausia įsivardijimo forma

Savęs kaip „vietinio“ identifikavimas yra būdingas visoms trimis tirtoms vietovėms ir visoms kartoms, išskyrus galbūt jauniausią. Tiek lenkai iš Dieveniškių ir Turgelių, tiek lietuviai iš Kernavės dažniausiai labai panašiai supranta šią sąvoką. Žodžio *tutejszy* reikšmė yra artima žodžiui „vietinis“ (kurį tiriamieji kartais irgi vartodavo) ir aiškiai turi geografinį aspektą. Galima teigti, kad geografinė „vieta“, kurią „vietinis“ laiko sava, yra apibrėžiama mažiausiai trimis aspektais:

1. Kalbiniu, žyminčiu vietinių dialektų ir kalbų (paprastai kelių), kurias „vietiniai“ moka ir laiko savomis, paplitimą. Jį iliustruoja tokie respondentų pasisakymai, kaip:

Aš taip pat nuo vaikystės kalbėjau lenkiškai, ir atvažiavo kartą tėčio brolis su žmona ir sako: „Ką jūs sau galvojate, eis į pirmą klasę, o lietuviškai nemoka.“ Ir tada ta lietuvių kalba man taip patiko, kad iškart, kai pradėjau mokytis, išmoka. (Kernavė, moteris, 32 metai)

*Gyvenome Čiobiškyje, gyvenome, ir kėlėmės iš melioruojamų teritorijų, tada persikėlėme arčiau Kernavės. Čia gi visi kalba lenkiškai, paprasta kalba („po prostu“), o ten tave, nepaisant visko, tave laiko lenku. (Kernavė, vyras, 40 metų)
Tėvas [jos], man atrodo, kad jis dažniausiai lenkiškai. [...] Tai kai ji [dukra] atvažiuoja, jis į ją lenkų kalba kreipiasi, o ji – lietuviškai, toks bendravimo būdas, viską supranta, bet nekalba. (Kernavė, vyras, 24 metai)*

– O kaip atskirti lenką nuo baltarusio? – Kad iš esmės jie ir nesiskiria, kalba ta pati, bet kai mums tai vienodai, nei lenkiškai nekalbame, nei rusiškai. [...] Kad beveik viskas tas pats, kalba ta pati, tik ten pora žodžių skirias. Tik kad lietuviškai tai nieko nesuprantame. (Dieveniškės, moteris, 67 metai)

Ten [gimtuosiuose namuose] taip pat paprastai („po prostu“) kalbėdavomės, paprastai [...] Mažas skirtumas, ir čia paprastai, ir ten paprastai. Tas pats su skaičiavimu. Viskas tas pats. (Dieveniškės, moteris, 67 metai)

2. Bažnytiniu administraciniu, sutapatinančiu „vietinį“ su vietos parapijos ar kaimyninės parapijos gyventoju, pavyzdžiui:

Gyvenome Paspriuose, tai 7 kilometrai važiuojant tiesiai, Kernavės parapijoje. (Kernavė, moteris, 70 metų)

Tai yra tipiškas atsakymas, kurio tikslas – nurodyti kaimo buvimo vie-

tą parapijos centro atžvilgiu. Net jeigu respondentai ir neprisimindavo, kur yra parapijos centras, jis dažniausiai būdavo nurodomas kaip orientacinis punktas, pavyzdžiui, Tabariškės, Vileika, Anžadavas šalia Turgelių, Dūkštos, Musninkai šalia Kernavės, Salininkai, Varanavas šalia Dieveniškų.

Bet, pavyzdžiui, tie lenkai, jie nevaikšto į Dūkštas [į bažnyčią], tik į Kernavę. – Tie, kurie arčiau, tai net laidoja [mirusiuosius] Kernavėje. – Jie priklauso tai parapijai. Jų parapiją [Dūkštų] tik po karo įsteigė. – Bet jie kažkaip...(Kernavė, moteris, 38 metai, vyras, 40 metų)

Jie ten kartu ir gyveno, tam vienam kaime. [...] Tai ten yra Anžadavo bažnyčia. (Turgeliai, moteris, 70 metų)

3. Kraštovaizdiniu, geografiniu, apibūdinančiu „vietą“ kraštovaizdžio elementais (pavyzdžiui, upė, ežeras, miškas) ir įgalinančiu skirti „savus“ ir „svetimus“ pagal atstumą nuo „vietos“.

Geriausiai tai atspindi Kernavės gyventojų posakiai (tarsi pusiau etnonimai), pavyzdžiui, „užneriokas“ – žmogus, gyvenantis kitoje Neries upės pusėje, arba „Lenkija už miško“ – norint apibrėžti vietovę kitoje miško pusėje, kur gyventojai nemoka lietuvių kalbos. Turgeliams yra būdinga tai, kad „savi“, t. y. tie, kurie gyvena šalia, yra apibūdinami vietovardiniais būdvardžiais, pavyzdžiui, *lawaryski* (iš Lavoriškių), *turgielski* (iš Turgelių), *jaszunski* (iš Jašiūnų).

Tačiau tapatybė laikytina kultūriniu-socialiniu reiškiniu, todėl šie elementai atrodo ne tokie svarbūs kaip pagrindiniai – kultūriniai – elementai. Tokiais fundamentaliaisiais kultūriniais elementais laikomi: religinė priklausomybė (platesnė negu vien bažnytinė administracinė) ir etninė (gentinė) priklausomybė, grįžta giminystės ryšių patirtimi ir svarba. Šie saitai nuolat stiprinami ir tvirtinami laikantis aiškių bendruomenės elgesio modelių.

Iš respondentų pasakojimų ryškėja, kad Katalikų bažnyčios apeigos vienintelės patvirtina šeimos ir kaimynų bendruomenės giminystės ryšius. Gyventojai prisimena, kad šio principo buvo laikomasi visada, net ir sovietiniu laikotarpiu:

Pavyzdžiui, ar esate susituokę bažnyčioje? – Taip, ir vaikus krikštijome. – O kiti šeimos nariai? – Irgi. Nebent ten koks vienas kitas, bet ir tai tuokdavos vadinajamam pogrindy. Anksčiau tie, kurie turėjo statusą, taip ir darydavo. (Kernavė, vyras, 40 metų)

Jeigu buvai koks tarnautojas, tai jeigu būtum susituokęs bažnyčioje, tai tave būtų iš darbo atleidę. Tai jie atvažiavo pas mus, paprašė, nuėjo pas kunigą, pasikalbėjo, sako: „Vakare ateikite“. Tada, kai šiek tiek sutemo, nuėjome su jais į bažnyčią ir ten juos kunigas užrašė ir sutuokė. (Dieveniškės, moteris, 70 metų)

Tuokiaus tai aš taip patyliukais, nes darbe irgi taip kalbėdavo, kad negalima tuoktis bažnyčioje, nereikia, drausdavo. Bet aš susituokiau taip jau vakare. (Dieveniškės, moteris, 44 metai)

Krikštyti. Bet visa tai buvo, kaip čia pasakius, paslapčia. Nes anksčiau tai baisu būdavo bažnyčioje. Kunigas ateidavo į namus ir namie krikštydavo. (Dieveniškės, moteris, 64 metai).

Nuvažiavome į Baltarusiją, nes savame rajone bijojome, kad kas nors gali įškysti, ir vėlai vakare susitarėme su kunigu, ir paskui jis mus vėlai sutuokė. Be ceremonijos, be baltos suknelės, tik viena liudininkė buvo, mano šeimininkė [pas kurią gyveno], tai jau nuoširdi buvo moteris, ji niekam nepasakys. Ir dar kita liudininkė, buvo toks vairuotojas, irgi žmonės, kurie niekam nepasakys. (Turgeliai, moteris, 45 metų)

Religine prasme mišrių santuokų priimtinumą lemiantis veiksnys buvo ir yra katalikiškosios jungtinių ir krikštynų apeigos:

Ak, ukrainietę [vedęs], bažnyčioje [tuokėsi], ji perėjo į mūsų tikėjimą. Kitaip tikrai [giminės] nebūtų sutikę. Tai taip, bažnyčioje, taip. Ne, tarp mūsų, sakyčiau, nėra tokių laisvamanių. (Kernavė, moteris, 38 metai)

Pas mus nėra tokių, kurie nebūtų [bažnyčioje] susituokę. Nebent kas būtų išsiskyręs. Taip, pas mus tai kiekvienas tuokdavos. (Dieveniškės, moteris, 67 metai)

Sesė, ta vyresnė, apie kurią dabar kalbėjo, ištekėjo už rusų kilmės lietuvio. [...] Tai buvo tokie atvykę tie, praeitam amžiu, burliokai į Lietuvą. Tai jie jau ten tą burliokišką įstatymą turėjo, sentikiai jie, kaip čia sakoma, seno tikėjimo, seno įstatymo. O jau kalbėti rusiškai ir nebemoka, tik lietuviškai. [...] Jeigu jau sentikis, seno tikėjimo, tai stačiatikis. Ji turi dvi dukras, abi krikštytos bažnyčioje, ir dabar ta vyresnė dukra ištekėjo. (Turgeliai, vyras, 70 metų)

Jis stačiatikis, bet sutikdavo su viskuo, tai taip normaliai, aš tai manau, koks skirtumas, galima buvo ir cerkveje, bet ji katalikė, tai tada jau bažnyčioje. (Turgeliai, moteris, 43 metai)

Vietinės bendruomenės, gyvenančios Pietryčių Lietuvoje, yra religinė prasme tradiciškai endogamiškos, tai rodo, pavyzdžiui, toks respondentės atsakymas į klausimą, kaip vertintų kieno nors iš giminaičių santuoką, tarkim, su stačiatikiu:

Jokiu būdu nesutikčiau. – O kodėl ne? – Todėl, kad ne mūsų tikėjimo. (Kernavė, moteris, 74 metai)

Taip lyg „užkonservuojama“ informacija apie šio regiono tradicinę katalikybę. Visi, kurie istoriškai nėra regiono autochtonai (rusai, žydai, ukrainiečiai, totoriai), „vietinių“ nelaikomi svetimais ar atvykėliais, bet jie laikomi „kitais“, „kitokiais“ visų pirma konfesine prasme.

Taip pat egzistuoja nuolatinė religijos ir etniškumo tarpusavio priklausomybė, kuri suvokiama kaip ryšys tarp kartų, išisaknijimo jausmas ir giminystės patirtis. Gera šio reiškinių iliustracija yra 80-metės respondentės pasakojimas, iš kurio ryškėja, kad abipusės asmenų, tapusių giminėmis, pareigos išlaiko savo aktualumą net transcendentiniu lygmeniu (t. y. visaverčiais bendruomenės nariais pripažįstami ir mirusieji) ir iš dalies yra vykdomos religinėje plotmėje.

O žinot, kaip aš kartą susapnavau. Tos bobutės, mamos mamos, aš nepažinojau. Nes mama dar nebuvo ištekėjusi, kai mama mirė. [...] Nepažinojau. Va, kartą taip susapnavau. Jau Semeniskėse. Kad atskrido į namus, o mes, keturios anūkės, prie durų sėdim, o atskrido su vytele ir jau norėjo mus prilupti, tas anūkes. Kad ji mūsų karves gano, o mes jai nepadedame. O pašaro nėra, tai jos alkanos laksto: „Man skrandis nuo bėgiojimo plyšta, o jūs namie sėdit ir man nepadedate, anūkės.“ O aš gi nežinojau, tik taip per miegą pažiūrėjau, kad... Vėliau mamytė parodė vieną nuotrauką – tokią pačią. Tai žinot, mamytė sako taip: „Tai reikia eiti pamaldų už mirusiųosius. Jeigu jau alkanus gyvulius ganė, tai reikia pietus paruošti, visi turi eiti išpažinties ir melstis už visus, nes jau yra labai blogai“; – sako. Tai mama man pasakė, ašėjau prašyti, kad nieko neneštų, nes pas mus pietūs. Iš pradžių į mišias, paskui visus į pietus. Tai ir tas dėdė paklausė. Sakau: „Sapnavau močiutę, o mano mama labai jau prašė.“ Paklausė. Ir padarė [...]. Ir tada, žinot, nė savaitė nepraėjo, mamytė tada susapnavo savo mamą, kad atvažiavo čia aplankyti į Kernavę. Žino, kad mirė, bet reikia aplankyti, nes seniai buvo. Sapnavo. Ir tada susapnavo, kad įeina ir čia tiek naujų krepšelių pridėta, na, tiek daug, ir kiekviename krepšelyje ryšulėlis įdėtas, kažkas susukta ir įdėta. Tada mamai, ta mamos mama kepė blynus, kai įėjo. Tai sako: „Mama, kodėl tiek daug tų krepšelių? Dvi eilės pristatytos.“ Sako: „Lankė mane žmonės, savaitė nepraėjo, lankė mane žmonės...“ Matai... Tas, kuris buvo išpažinties ir priėmė Komuniją, tas turėjo ryšulėlį, krepšelį ir ryšulėlį. „A, – sako, – mama, kepi blynus.“ Ir sako: „O mano sūnus – tas mamytės brolis Juzefas dvejus metus išpažinties nėjo – tai miltų maišą man atvežė. Kepu blynus, visam laikui užteks.“ [...] Tai tada jau patenkinta mamytė buvo, kad taip susapnavo, kad mama jau nebealkana. Ir mato – pas brolių pilnas miltų maišas. (Kernavė, moteris, 76 metai).

Toks kraujo ryšių supratimas, liudijantis sakralinių jų pobūdį, yra būdingas labai tradicinėms, etninėms bendruomenėms.

Esminis tapatybės etninio aspekto elementas yra tradicinėms agra-

rinėms bendruomenėms būdingas išišaknijimo ir sėslumo jausmas, egzistuojantis, kaip manoma, „nuo amžių“, „nuo visų laikų“ ir neapibrėžtas istoriškai, taip pat ir nuolatinė giminystės patirtis:

Mes čia visi esame giminės. Visi čia iš vieno lizdo, arba bent jau šalia kažkur. (Turgeliai, moteris, 60 metų)

– O iš kur kilę seneliai iš tėvo pusės? – Iš čia visi. – Iš Dieveniškių? – Taip. Iš ano galo, jie yra vietiniai ir niekada niekur nesikraustė, nesikilnojo, niekur nevažiavo, nieko. O kodėl mes tokie, ot protėviai protėviai, kad taip iš tiesų būtų papasakoję savo istoriją. Ir niekada taip nebuvo, tėvo tai aš jau nebeturiu, bet reikėjo išsiaiškinti, dabar jau ir nebegaliu išsiaiškinti. Mama yra, bet ji, matyt, apie tėvo pusę ne taip jau ir daug ką gali pasakyti, ir atmintis nebe ta. Ir taip mes blogai darėme, kad negalėjome išsiaiškinti, ir apie tuos tėvo protėvius galima buvo sužinoti. (Turgeliai, moteris, 45 metai)

– O ką reiškia „mūsų lietuviai“? – Kurie čia gyveno, kurie čia gimė, jų protėviai čia buvo, o tokie kaimeliai jau nuo seno, nuo seno. Nuo neatmenamų laikų. Bet kodėl jie lietuviškai kalba, tai aš nežinau, kodėl. (Dieveniškės, moteris, 67 metai)

Giminystės jausmą ir svarbą rodo dažni atvejai, kai visame kaime kartojasi tik dvi trys pavardės:

Mano mamos giminėje turime tai Juozelę, kitas yra Piet'ka, o trečias... visi turėjo, tas Stachula, pravardes, nes visi buvo Jurkevičiai, tai nežinojo, apie ką kalbama. (Kernavė, moteris, 70 metų)

Ne, ne... Į kunigus niekas nenuėjo, bet va kunigas net giminė, ten mano dėdė turėjo kunigą mamos tetos. Tai net jis visada prisimena: „Ponia Ceikova, tai mes su Jumis giminės esame.“ Aš buvau Sivinska, o ta mano mama iš Sivinskių giminės, už mano dėdės. (Turgeliai, moteris, 63 metai)

Tai kaip apie savo giminę. Mano giminė didelė, mes visi gyvename netoliese, va, pavyzdžiui, kaip sesė, brolis, tai jie gyvena labai toli, nesimato, mes visi gyvename Dieveniškėse. Aš gimiau Dieveniškėse, mano mamos giminė yra didelė, keturi dėdės, ir visi, jos sesė ir brolis gyvena Dieveniškėse, tik kitas brolis ir tėvai gyvena kaime. O taip tai visi susitinkam, tai ne problema. (Dieveniškės, moteris, 23 metai)

Tokia giminystės patirtis būdinga ne vien mažiems kaimams, tokių atvejų galima aptikti ir didesnėse bendruomenėse (pavyzdžiui, miesteliuose). Tokią pačią patirtį rodo susituokusių tą pačią pavardę turinčių tolimų giminaičių atvejai.

Kiek svarbus giminystės jausmo, buvimo „savo“ vietoj tarp „savųjų“ veiksnys, rodo ir priešingas pavyzdys: individų negalėjimas prigyti, adaptuotis tarp „ne savųjų“. Buvo minima atvejų, kai tai netgi kėlė grėsmę santuokų patvarumui (reikia atsiminti, kad kalbame apie bendruomenes, kur santuokos iširimui beveik visiškai nebuvo pritariama).

Jam [tetos vyrui] kaip šauliui davė žemės Žemaitijoje, bet kai mano teta nuvažiavo su juo į Žemaitiją, baisiai išsigando, kad labai jau toli nuo savų, ir jie gavo sodybėlę Daubariškiuose. Pasistatė ir gyveno. (Kernavė, moteris, 70 metų)

O vyresnis tai tėvas buvo, tėvas, žinot, irgi lenkų turėjo, tai irgi pradžioje gyvenimas kažkaip jiems nesiklostė. Jis čia atvažiavo dar būdamas jaunas vaikiną, apsivedė, nuvažiavo, iš ten atvežė, ir maždaug po metų. Tai čia pagyveno dvejus metus ir išsiskyrė. Mama kai išvažiavo pas savo mamą, sako, čia neįmanoma gyvent, tai aštuonerius metus ten pragyveno. Paskui grįžo. (Turgeliai, vyras, 71 metai)

Lenko kataliko stereotipas

Religinė-etninė „vietinių“ tapatybė ir savęs apibrėžimas šiais dviem elementais atitinka populiarų Vilniaus krašte lenko kataliko stereotipą. Aiškiausiai šis stereotipas atsispindi kalboje: žodžiai „lenkas“ ir „katalikas“ vartojami sinonimiškai ir painiojamos šių žodžių reikšmės:

Lenkų laikais buvo taip, kad čia savo ruožtu vienam kaimė buvo ir stačiatikių, ir lenkų, ir tarp jų skirtumas buvo tas, kad jie visada tas katalikiškas šventes švėsdavo, o stačiatikiai švėsdavo savo šventes keturiolika dienų vėliau. (Dieveniškės, moteris, 64 metai)

– O kas tėvas – baltarusis, lenkas? – Žinai, aš tiksliai ir nežinau. Manau, kad lenkas, tuokėsi bažnyčioje [t. y. ne cerkvėje]. Čia, vadinasi, taip. (Dieveniškės, vyras, 20 metų)

Čia yra tokia tradicija ir, matyt, ji liks. Na, aš nežinau, kaip tarp rusų, bet su rusais mes jau nieko bendro neturim, mes lenkai, mama, kaip sakoma, tuokėsi bažnyčioje, visi šie mano giminės irgi, visi mes turime krikštąčius. Visi krikštėti. Nėra tokio papročio pas mus, mūsų giminė, kad nekrikštytų. (Dieveniškės, moteris, 22 metai)

Pirmas buvo lenkas. Čia mano antras. Irgi lenkas buvo, o šitas stačiatikis. (Turgeliai, moteris, 54 metai)

Tautybės, na, kokios tautybės?.. Tautybė, nežinau, lenkų, katalikiška... Katalikas tai jau grynas, gryna katalikė. (Turgeliai, moteris, 46 metai)

– O tėvai kokio tikėjimo buvo? – Lenkai. – Ir nebuvo giminėje jokių stačiatikių? – Ne, nieko, visi lenkai. (Turgeliai, moteris, 70 metų)

Tą pat rodo posakiai „lenkiškas tikėjimas“, „lenkiška šventė“ (katalikų Velykos, Kalėdos), kurie vartojami vietiniame dialekte:

Mūsų bažnyčioje gi kiek tokių buvo. Jis ten, pavyzdžiui, rusas, o ji – lenkė. Tai kunigas perveda į lenkišką tikėjimą ir sutuokia. (Dieveniškės, moteris, 42 metai)

– O jie kokio tikėjimo buvo? – Lenkiško. Lenkų tikėjimas, na, krikščioniškas. Krikščionys. Ne, katalikas, katalikas. Katalikiškas tikėjimas. (Turgeliai, moteris, 66 metai)

– O, tarkime, baltarusis kokio turėtų būti tikėjimo? – Bet kažkaip taip iš įpratimo labiau tai jis turi būti lenkas, lenkiško tikėjimo. (Turgeliai, vyras, 25 metai)

Iš tokių posakių galima spręsti apie dažno respondento įsitikinimą, kad lenkiškumas „savaimė“ kyla iš buvimo kataliku:

Skirtumas tas, kad lenkus laikome katalikais, o baltarusius – stačiatikiais. – O rusai? – Ir rusai – stačiatikiai. [...] Kaimietis niekada nesidomi išsilavinimu, jam užtenka. Bet jis yra katalikas... Ir jis yra lenkas. (Dieveniškės, moteris, 64 metai)

Na, matyt, dėl įpratimo taip. Jeigu jau lenkas, tai turi būti katalikas. Kažkaip nesusidėlioja, jeigu musulmoniško tikėjimo ir lenkas, ne. Netinka. Arba stačiatikių tikėjimo. Jeigu jau stačiatikis, tai akivaizdu, kad rusas. Taip jau yra. Toks jausmas. (Turgeliai, vyras, 25 metai)

Lenkai ir katalikai stereotipiškai tapatinami Turgeliuose ir Dieveniškėse, t. y. vietovėse, kur dauguma gyventojų laiko save lenkų tautybės. Pasirodo, kad panašiai samprotauja ir Turgelių stačiatikiai:

Tautybė?.. Na, stačiatikė, baltarusė... Kaip kokia?.. (Turgeliai, moteris, 78 metai)

Minėtas stereotipas yra bene esminis tautinio įsivardijimo atskaitos taškas. Lenko kataliko stereotipas lenkų kultūroje – platesnis ir sudėtingesnis reiškiny. Tuo tarpu Pietryčių Lietuvoje jis yra paprastesnis. Galima teigti, kad yra bent dvi tokio paprastumo priežastys. Sociolingvistas Valerijus Čekmonas išvelgia šiame stereotipe sulenkintos LDK aristokratijos (šlėktų), kultūriškai besiorientuojančios į lenkiškumą ir bandančios neutralizuoti besiformuojančio lietuvių tautinio judėjimo įtaką tuomet dar lie-

tuviškai kalbėjusiai valstietijai, ideologijos liekanų. Šios ideologijos šalininkai pripažino „lenkas – krikščionis, lietuvis – pagonis“ priešprieša grįstą schemą. Tad minėtas stereotipas gali būti lenkų ir lietuvių tautinių judėjimų susidūrimo liekana ir siekti dar XIX amžių (Čekmonas 1993). Polono-centriška ideologija logiškai siejasi su „lenkų civilizacinės misijos“ Rytuose koncepcija, tapusia oficialia lenkų istoriografijos interpretacija tarpukariu, diegta, pavyzdžiui, mokyklose (Jurkiewicz 1992).

Remiantis šiomis išvalgomis galima teigti, kad tarpukariu lenko kataliko stereotipas tapo „vietiniam“ įsivardijimo būdu, o etnonimas „lenkas“ pradėjo funkcionuoti šalia kaip jo sinonimas, vis dėlto reiškiantis labiau etninę „vietinio“ negu tautinę „lenko“ tapatybę. Du respondentų paminėti faktai patvirtina šią mintį. Dieveniškėse vyresnio amžiaus respondentė nesugebėjo apibūdinti etninio skirtumo tarp savęs ir lietuvių, gyvenančių gretimame kaimelyje. Galiausiai priėjo prie išvados, kad „tai mūsų lietuviai“, o pagaliau – „vis tiek jie yra lenkai“:

– Tai pas mus yra tokių kaimelių, jie ten visada buvo, bet jie jau laikomi mūsų lietuviais, tėvai, matyt, lenkai buvo, ar kažkaip taip. Aš ten jau nežinau. Moka lenkiškai. Bet lietuviškai jiems lengviau. Jie gal nuo mažumės. Nuo mažumės, bet vis tiek jie yra lenkai. (Dieveniškės, moteris, 67 metai)

Savo ruožtu 70-metė respondentė iš Turgelių, įvardijusi save kaip lenkę, nesugebėjo pasakyti, kokios tautybės yra baptistai – jos kaimynai iš šalia esančių kaimų, žmonės, kilę iš Vilniaus krašto, etnine prasme panašūs į ją². Atrodo, ji nerado kriterijaus, kuriuo remdamasi būtų galėjusi priskirti juos kuriai nors tautybei:

– Tame pačiame kaime ten kaimynystėj buvo tie – kaip jie, baptistais juos vadino. Baptistai buvo. – Bet čia tame kaime, kur tėvai gyveno? – Taip. – O kokios tautybės buvo tie žmonės? – Baptistai ir baptistai. Taip juos vadino. O kokios jie ten tautybės?.. (Turgeliai, moteris, 70 metų)

Panašiai jau cituota respondentė stačiatikė iš Turgelių, paklausta tautybės, atsakė „stačiatikė“ ir tik po minutės dvejonių atskleidė esanti baltarusė.

„Ne vietinių“ lietuvių pasirodymas šiame regione Antrojo pasaulinio karo metais prieštaravo čia paplitusiam stereotipui; lietuvių katalikų Vilniaus krašto gyventojai nelaikė nei lenkais, nei „vietiniais“. Įdomu tai, kad vidutinio ir vyresnio amžiaus lenkai, apibūdindami lietuvių tautinę pri-

² Panašūs atvejai stebino ir tarpukario lenkų žurnalistus bei rašytojus, kurie aprašydavo Vilniaus kraštą, r., pavyzdžiui: J.Mackiewicz, Bunt rojstów, Warszawa, 1990, p. 3–11.

klausomybę, pabrėžia, kad lietuviai dabar yra katalikai, tačiau kadaise buvo pagonys. Tuo tarpu lenkai „visada“ buvo katalikai:

Juos labiau laiko pagonimis. Pagoniškas jų tikėjimas buvo. Jie ten aukas degino. (Dieveniškės, moteris, 79 metai)

Jis tik lietuvis yra ir katalikas, tai juk kaip ta lenkų karalienė Jadvyga, čia gi ji gyveno su tuo Mindaugu – lietuviu. Karaliumi. Jie gi buvo susituokę, du valdovai: Jadvyga valdė Lenkiją, o Mindaugas – Lietuvą. (Turgeliai, moteris, 45 metai)

Niekas iš respondentų nepateikė tikslios informacijos apie Lietuvos krikšto istoriją (pavyzdžiui, vardų arba datų), tačiau visi, kurie norėjo apibrėžti lietuvių tikybinę priklausomybę, pabrėždavo, kad lietuvių apkrikštijimas yra lenkų nuopelnas:

Aš nežinau, aš nežinau, kaip jie... Na, jie irgi, kaip čia pasakius, katalikiško tikėjimo, dabar, kai jie jau apkrikštyti. Nes kai Jogaila vedė lenkų karalienę, tai tada krikštijo visus lietuvius. O paskui krikštijo lenkų karalienę – Jadvygą. (Turgeliai, moteris, 66 metai)

O lietuviai netikėjo, tais laikais jie – ne. Jie ten meldėsi kažkokiam qžuolui ar medžiui. Jadvyga – karalienė – apkrikštijo visus lietuvius ir todėl lietuviškas ir lenkiškas tikėjimas yra panašūs. (Turgeliai, moteris, 45 metai)

Taip mūsų karalienė Jadvyga apkrikštijo. Susituokė su jų tuo Jogaila, karaliumi. Tai ji ten visus apkrikštijo į mūsų šį. (Dieveniškės, moteris, 79 metai)

Žinoma, lietuvių laikymas „pagonimis“ (kad ir vien istoriškai) atitiko tai, kaip patys lietuviai save vadino, tačiau Vilniaus krašto gyventojams toks lietuvių tikybinis apibūdinimas greičiausiai buvo priimtinas ir todėl, kad nesikirto su jų įsitikinimu, jog katalikas – būtinai lenkas. Tai tapo ypač aktualu Antrojo pasaulinio karo metais ir pokariu, kai į Vilniaus miestą ir Vilniaus kraštą kėlėsi gyventi etniniai lietuviai.

Kai kurie procesai, vykę sovietiniais laikais, ypač gausi migracija, vadinamoji repatriacija į Lenkiją, taip pat sovietinė indoktrinacija, skelbusi „internacionalizmą“, galėjo prisidėti prie to, kad pokarinė karta taip griežtai nesilaikė konfesinės endogamijos principo ir ėmė tuoktis su stačiatikiais rusais. Respondentai savaip mena šiuos procesus:

Tie laikai buvo, dar prieš kokius 30 metų, tai, žinot, viskas taip susimaišė, kad jei už ruso ar lietuvio, ar vokiečio būtų ištekėjusi, tai kažkaip kreivai į tai buvo žiūrima. Nežinau... (Turgeliai, moteris, 44 metai)

Politika buvo tokia, kad sumaišyti, ypač šiame rajone, labai ryški buvo gyventojų perkėlimo tendencija. Paskutiniaisiais metais, jeigu žmogus, nereikia net toli eiti, aštuntasis dešimtmetis, atvažiuodavo žmonės iš Baltarusijos, jiems čia be problemų suteikdavo būstą. Viskas viskas buvo suteikiama, tokia buvo tendencija. (Turgeliai, vyras, 26 metai)

Ir dabar, kaip sakoma, kai kiekvienas pradėjo kovoti dėl tų savo tautinių vertybių, iki tol tai buvo šiokia tokia tautų brolybė, žinai. Tie šūkiškai, tie įpročiai, kurie buvo Sovietų Sąjungoje, kad tai turi būti brolybė, lygybė visų tautų atžvilgiu, tai kažkas dar tokio tada buvo. (Turgeliai, vyras, 25 metai)

Pripažįstama, kad „seni principai“ neteko griežtumo:

Atvažiavo jis čia su ja, motina sako: „Aš negaliu, nes mes skirtingo tikėjimo.“ Jis buvo stačiatikis, žinoma. Jis sako: „Man jokie skirtumo, aš galiu priimti tavo tikėjimą.“ Kad tik susituokt. O tada jau buvo prieštaravimas iš mano bobutės pusės, kodėl šitas įsikiša, bet... Bet kažkaip ten išėjo, kad jie nugalėjo ir susituokė. (Turgeliai, vyras, 26 metai)

Iki tol to nebuvo ir nebuvo teisės tuoktis, kad mergina lenkė tekėtų už ruso. Va tai buvo didelė gėda. Tai kai mes buvome merginos, taip kaip Jūs, ar vyresnės, nes Jūs dar esate jauna, tai pas mus kaime visada būdavo šokiai, kai rusai ateidavo, tai nė viena mergina šokti neidavo, nes jau... Kai kokie iš Baltarusijos atvažiuodavo, kai tikintys. O taip tai tiesiog draugauti tai su jais galima. O dabar tai jau įvairiai būna ir reikia pratintis. (Dieveniškės, moteris, 67 metai)

Tradicinių principų liekana buvo nekataliko „perėjimo“ į katalikybę tendencija ir jungtusių ceremonijos atlikimas katalikų bažnyčioje (kaip minėta cituojant respondentus, tai laidavo, kad naujai sudaryta santuoka bus pripažįstama giminėje, kaime ir pan.). Kadangi konfesiškai mišrios santuokos prieštaravo vis dar gajam tautiniam-religiniam stereotipui, šis prieštaravimas tapdavo nesutarimų šaltiniu, kai buvo kalbama apie tradicinės religinės tapatybės perdavimą naujai kartai arba net išsaugojimą toje pačioje kartoje. Naujomis aplinkybėmis nebuvo jokių visuotinai priimtų schemų ar elgesio normų, kuriomis būtų buvę galima remtis.

O kita atėjusi čia gyventi į Doliną su tuo burlioku, stačiatikiu, tai net į jų pusę perėjo, nei vaikus krikštijo, nei ką. O dabar vienas vaikinaiš paėmė jos dukrą, jai jau aštuoniolika metų, tai dabar jau ji buvo priversta ir krikštytis, ir poterių mokytis, visko... (Dieveniškės, moteris, 70 metų)

Pavyzdžiui, iš Vilniaus pusės nėra nė vieno lietuvio, kuris neturėtų lenkiško kraujo. Permaišyti, baisiai permaišyti. Jis net pats negali žinoti. (Dieveniškės, vyras, 21 metai)

Žinote, mes anksčiau apie tai jau esame kalbėję, per lietuvių kalbos pamokas. Jau, kaip sakoma, jis [vyras] lietuvis, mano pavardė irgi lietuviška. Jeigu gimt vaikas, irgi, aišku, bus, lenkas nebus. Na, tiesiog nežinau, matyt... Tai yra labai sunku. (Dieveniškės, moteris, 22 metai)

Tai jeigu taip tiksliai paklausus, tai jaunoji karta tiksliai nežino, kokia čia yra teritorija. Vienas vieną sako, kitas kitą. Ir mums tai yra nesvarbu. Tai gerai, tada, sakykim, aš kalbėsiu kiniškai ir lankysiuos šitoje bažnyčioje... Mano draugas yra rusas, bet vaikšto į lenkišką bažnyčią. Tai ir jis kažkaip lenkas. O apskritai tautybė, kas yra tautybė? Jeigu žiūrėtum, kad pagal kalbą. O jeigu pagal kilmę, pagal savo šaknis, vadinasi – lenkas. Jeigu žmogaus viskas sutampa – tikėjimas, tautybė ir gyvenamoji vieta, tada galima sakyti tiksliai, kad tai yra tauta. Tautybė. O jeigu kas nors susimaišo, jau viskas, grynumas dingsta, tai galbūt net ir nereikia nieko ieškoti. (Turgeliai, vyras, 26 metai)

O kita ištekėjo už ruso. Ir išleido vaiką į rusišką mokyklą, o vaikas užsimanė į lenkišką, pradėjo rėkti, kad į lenkišką, išėjo iš rusiškos, dabar į lenkišką vaikšto. (Turgeliai, moteris, 17 metų)

Iki šiol rašydavo „lenkas“, o dabar, kai jau pasus darėmės, tai rašiausi lietuviu. Na, čia gyvenu, tai gal, o gal ir nereikėjo savo tautybės keisti. Na, žmona šito užsimanė, vis dėlto geriau lietuviškai. Tegul jau būna lietuvis. Mano pavardė yra Pečiul, o dabar pase visur Pečiulis. (Kernavė, vyras, 68 metai)

Atrodo, atsirado ir iki šiol randasi vis daugiau atvejų, kai tradicinis religinis-tautinis savo tapatybės apibrėžimo modelis darosi nebeaktualus ir nebeatitinka tikrovės, o naujas nesusiformavęs ir net nesiformuoja.

Istorinė savimonė ir istorinė atmintis

Istorinės savimonės ir istorinės atminties atsiradimas žymi etninės tapatybės vartimą tautine tapatybe. Tradicinėms bendruomenėms yra būdingas cikliško laiko suvokimas, kai nėra poreikio ir galimybių racionalizuoti, užrašyti ir saugoti istorinį patyrimą (Connerton 1989: 6–40). Istorinė savimonė, kitaip tariant, racionalizuotas praeities pažinimas ir interpretacija, yra svarbus tautinės tapatybės elementas, teikiantis tęstinumo jausmą ir grindžiantis moralinius įsipareigojimus tautinei bendruomenei. Ši savimonė yra individo istorinės patirties formavimosi atskaitos taškas, t. y. sąmoningo dalyvavimo istoriniuose įvykiuose, turinčiuose įtakos visos tautos likimui, išraiška (Kłoskowska 1996; LeGoff 1992).

Tyrinėjame regione esama istorinės atminties apraiškų – atsitiktinių arba individualių, tačiau siekiančių tolimą praeitį (iki 1863 m. sukilimo) ir apimančių informaciją apie respondentų protėvių luominę priklausomybę.

Yra ir išlikusių prisiminimų apie kurio nors iš šeimos narių socialinę arba ekonominę sėkmę (pavyzdžiui, nulemtą emigracijos, nuosavos įmonės veiklos ir pan.) Rusijos imperijos laikais ir tarpukariu:

Senelis. Tik iš mamos [pusės]. Bet jie visur važinėjo, nes jis turėjo tokį valstybinį darbą, policijoje dirbo. Tai čia dar [caro] Nikolajaus laikais. (Dieveniškės, moteris, 52 metai)

Dar caro laikais jos [motinos] tėvelis ir brolis turėjo Odesoje lenktyninių žirgų. (Dieveniškės, moteris, 70 metų)

Tėvo brolis yra pats vyriausias, Kaziukas, iki karo nuomodavo 18 autobusų, kurie važinėjo... Tai daug, kurie važinėjo iš Varšuvos į Vilnių. (Turgeliai, vyras, 72 metai)

Panašaus pobūdžio faktai buvo vietos gyventojų prisimenami ir perduodami mažiausiai dviem kartoms, tačiau respondentai nesiejo jų su platesniu istorinių įvykių kontekstu, taip pat šie prisiminimai liko niekaip neįprasminti ideologiškai. Pavyko užfiksuoti tik vieną prisiminimą, kuriame atsispindi aiškus istorinis kontekstas:

Tai būtų jau mano prosenelis, Motiejus buvo [vardu]. Jis dar pasakojo, kad jis dar prisiminė, ne jis, bet iš tėvų girdėjęs, apie 1863 metų sukilimą, kai buvo sukilimas prieš ponus. Tai čia dar iš jo tėvų. Tėvai dar prisiminė, o jis pasakodavo. (Dieveniškės, vyras, 65 metai)

Ir Turgelių, ir Dieveniškių, bet ypač Kernavės gyventojams aiškiai būdinga tam tikra istorinė savimonė. Visos kernaviškių kartos prisimena inteligentus, mokytojus ir kunigus, jų veiklos pobūdį: etnografinės medžiagos kaupimą, vietinio muziejaus įkūrimą, pastangas išsaugoti vietinių gyventojų istorinius prisiminimus:

Tą Šiaučiūną [mokytoją] gi irgi paėmė [sovietai]. Šiaučiūnas, vargšas, nieko panašaus nesitikėjo, kiti kalbėjo, kad galbūt kažkur pasislėpė. (Kernavė, moteris, 69 metai)

Į mokyklą vaikščiojau čia, ketvirta, kokia čia mokykla, tai Šiaučiūnas, toks mokytojas. Ir mes rinkome į muziejų visus tuos daiktus. Tai buvo jo pirmasis muziejus. (Kernavė, moteris, 76 metai)

Pagrindinis šių veikėjų veiklos tikslas buvo įtraukti vietos istorinę patirtį į platesnį – tautinės istorijos – naratyvą. Tarpukariu būta mėginimų sukurti nacionalinį istorinės atminties variantą. Tačiau jį sužlugdė dramatiški politiniai pokyčiai. Daugumą tautinių veikėjų, tapusių vietos atminties

herojais, po 1945 m. pasiglemžė sovietinis teroras. Kernavėje jų atminimas yra vietinio pobūdžio. Gyventojai tarsi nežino ar nesureikšmina to, kad ištikti panašaus likimo lietuviai Lietuvoje yra laikomi didvyriais.

Klausimai apie dramatiškus Antrojo pasaulinio karo įvykius gali būti traktuojami kaip savotiškas lenkų ir lietuvių, gyvenančių dabartinėje Pietryčių Lietuvoje, istorinės atminties išbandymas. Jų prisiminimai apie karo laikotarpį yra stebėtinai skurdūs ir šykštūs, ypač turint galvoje tai, kad šiame regione keletą kartų kito politinė valdžia ir vyko karo veiksmai. Pavyzdžiui, Turgeliuose, kurių apylinkėse 1943–1944 m. lenkų partizanai įnirtingai ir sėkmingai kovojo su lietuviškaisiais P. Plechavičiaus būriais, respondentai net neprisiminė su šiuo laikotarpiu susijusių savo išgyvenimų. Kai kurie iš jų prisiminė tik atskiras žydų naikavimo scenas. Lietuvių istorikas Arūnas Bubnys teigia, kad Armijos Krajo vos padėtis šiame regione buvo labai tvirta, todėl lenkai sugebėjo išstumti lietuvių valdininkus ir karinius vienetus ir įkurti pačių kontroliuojamą anklavą, kartais vadinamą Turgelių Respublika (Bubnys 1994; Garšva, Grumadienė 1993). Kyla klausimas, kodėl neišliko Turgelių gyventojų atmintyje įvykiai, kurie neabejotinai darė didelį poveikį jų padėčiai. Šį reiškinį galima mėginti paaiškinti trejopai: 1) visi, kurie buvo šių istorinių įvykių dalyviai arba patyrė jų poveikį, šiuo metu yra nebegyvi, buvo pokariu ištremiti arba išvyko į Lenkiją; taigi karo ir stalininio laikotarpio (1939–1953 m.) įvykių atminties neišliko, nes neliko žmonių, galėjusių ją išsaugoti ir perduoti kitiems; 2) kitas aiškinimas grindžiamas individo psichologija: karo ir pokario laikotarpio moralinių peripetijų ir negatyvių patirčių krūvis galėjo būti toks didelis, kad šių įvykių atminčiai išsaugoti pristigo motyvacijos; jie veikiau buvo „išstumti“ arba „ištrinti“ iš atminties, sąmoningai vengiant juos minėti, apie juos pasakoti ir pan. 3) totalitarinis režimas, kurio sąlygomis teko gyventi visuomenei, vertė laikyti tokius prisiminimus paslapyje. Tad jie galėjo išnykti, o jeigu neišnyko, tai suprantama, kodėl tiriamieji nenori atskleisti savo patirties nepažįstamiesiems netgi dabartiniu metu. Keletą kartų atsitiko šitaip, kad respondentai, kurių prisiminimai buvo išsamūs, nenorėjo apie juos kalbėti, atkakliai atmesdavo prašymą leisti įrašyti pokalbį, o jeigu ir sutikdavo, tai įrašomi prisiminimai buvo gerokai skurdesni negu papasakoti asmeniškai (t. y. neįrašant diktofonu).

Žinoma, galimas ir visų išvardytų veiksnių kompleksinis poveikis. Blieka konstatuoti, kad tyrinėtų bendruomenių istorinėje atmintyje egzistuoja tarsi spraga. Ši atmintis tapo fragmentiška, o tai turėjo destruktivyvų poveikį galbūt besiformuojančiai regiono gyventojų tautinei tapatybei. Dar labiau susimąstyti verčia faktas, kad visi respondentai, prabilę kuriuo nors būdu apie „lietuvių valdžios“ Turgeliuose (1940–1944 m.) laikotarpį, buvo nusiteikę jos atžvilgiu abejingai ar netgi teigiamai, pavyzdžiui:

– *O lietuvių čia niekada nebuvo? – Smetonininkai buvo. Milicijoje pilna jų buvo. (Turgeliai, moteris, 63 metai)*

– *O čia kaip smetonininkų, taip ir lietuvių buvo. Tik po karo. O kai jauna tada buvau. Jie visada ateidavo, čia buvo toks Adamulis – viršininkas, čia vaikinų pilna buvo, jaunimo pas mus tai labai daug būdavo. Daug merginų, gražiai dainuodavo. Tai jie ir ateidavo, bet ir jie gražiai dainuodavo. Lietuviai. Tai daug ir dainų mokėjau, ir bendrauti. (Turgeliai, moteris, 66 metai)*

Dieveniškėse tik viena respondentė papasakojo epizodą iš karo laikotarpio apie tai, kaip lenkų partizanai nušovė jos brolius. Ji pati save ir savo brolius įvardijo lenkais; pakartotinai paklausta patvirtino, kad tai iš tiesų buvo lenkų partizanai, neparodydama kartu jokios nuostabos arba nuoskaudos, kad bendrataučiai nužudė jos brolius:

Du broliai kare buvo užmušti. Užmušė tai partizanai. Nes tai buvo tie baltieji, taip vadino ir tuos rusus, tada tai lenkai. – O kurie nužudė? Aaa, neaišku, kurie? – Lenkai. Atėjo, paėmė iš butų lenkai. Ir važiavo ten kažkur malūną apiplėšti, ar ten kokių miltų pas Harmanišką, ar ką, ir iškart juos du užmušė, ir jis su arkliu buvo nuvykęs, tai užmušė. Pirmas ir antras. – Bet jis pats partizanas nebuvo? – Ne, ne, tik atėjo, pasakė pakinkyti arklių, vyksime ten, kur jiems reikia. Turėjo vykti, tai ne kokia malonė ar mandagumas buvo. Ir taip užmušė. Jie ten tame kitame kaimė pasakė, kad užmušė. (Dieveniškės, moteris, 67 metai)

Šis pavyzdys yra sudėtingas psichologiniu aspektu, todėl sunku pateikti vienareikšmišką jo interpretaciją. Tariant, kad respondentė iš tiesų atpažino partizanų tautybę, darosi akivaizdu, kad ji nesitapatina su jais, tiksliau tariant, nemano, kad priklausymas tai pačiai tautybei įpareigoja kaip nors ypatingai vertinti bendrataučius. Tikriausiai dėl šios priežasties jos prisiminimuose neiškilo nei nuoskaudos, nei nuostabos.

Kernavės gyventojų pasakojimuose taip pat atsiribojama nuo sąsajų su ginkluotu tautiniu judėjimu. Epitetams, kuriais Kernavės gyventojai apibūdina lietuvių partizanus, nėra būdingas tragizmo atspalvis ir, priešingai vyraujantiems viešiesiems apibūdinimams, jie pasižymi netgi tam tikra ironija. Greta „miško brolių“ ar „partizanų“ taip pat vartojami pavadinimai „žaliukai“ ar netgi „banditai“. Respondentai iš Kernavės teigia, kad apylinkėse veikę partizanai keldavo baimę, o jų veiklos metodai buvo nesuprantami vietos gyventojams. Be to, niekas iš jų giminių nebuvo prisidėjęs prie partizanų ir neteikė jiems savanoriškos pagalbos. Kernavės gyventojai pasakoja apie šio pobūdžio išgyvenimus šiek tiek plačiau negu respondentai iš kitų vietovių:

O čia vieną žmogų užmušė tie, kaip jie vadinasi, banditai, partizanai. – Čia buvo partizanų? – O kaipgi. Vaikščiodavo. Tai po Kernavę, visur, ir jie ten kažkur nakvodavo, ir tam žmogui davė išpėjimą, kad „laikyk liežuvį už dantų“, bet jis nelaiškė, tai paėmė ir nušovė jį. Kai jį nušovė, tai buvo šūviai, bet kas žinojo, kad čia jį jie ten šaudė. Dirbome [laukuose], ir tiek. (Kernavė, moteris, 69 metai)

Tai po vokiečių pasirodė partizanai, atėjo vieną vakarą ir sako: „Eikit iš čia, o jei ne, tai visus sušaudysime. – Kokie partizanai? – Na, tada jau buvo tie žalieji. – Kas tokie? – Žalieji, na tie, lietuviai. Susiorganizavo. Žodžiu, kovojo už Lietuvą... Slapstėsi nuo kariuomenės tais laikais. Tai liepė mums nešdintis, o mes neturėjome kur. (Kernavė, moteris, 74 metai)

Čia buvo baisu, nes būdavo, kad tie žalieji neleisdavo. Žinote, kaip žalieji gąsdindavo, kad neik tarnauti į rusiškus kolūkius. (Kernavė, moteris, 74 metai)

Na, o paskui, kai rusai atėjo, tai pradėjo rusai vilioti į savo pusę, o jis kažkaip nenorėjo... žodžiu – nenorėjo, vėl kažkokie lenkai, taip pat buvo kažkokie požemiai, nežinau, kaip ten buvo. Na, vienu žodžiu, ir iš tiesų tie žalieji, vieni sau, kiti sau. (Kernavė, moteris, 74 metai)

Nežinia, kiek respondentų pasakojimai yra patikimi, t. y. kiek atspindi tikrus įvykius, kiek yra paveikti komunistinės propagandos, o kiek siekio pritaipyti prie neseniai įvykusio tautinio Lietuvos atgimimo (kuris kartu reiškia ir Lietuvos partizanų gerbimą). Tačiau galima manyti, kad kritiniu metu (pavyzdžiui, karinio konflikto, partizaninio karo) tirtų vietovių gyventojų tautinė tapatybė buvo per silpna, kad įgalintų juos vienaprasmiškai tapatintis su kuria nors tautybe ir motyvuotų aktyviems veiksams kurios nors konflikto šalies pusėje. Atrodo, kad jie nežiūrėjo ir dabar nežiūri į save kaip į „lenkus“ ar „lietuvius“, kurie atsidūrė vienos kurios konflikto šalies pusėje. Jie nesusitapatino nė su viena iš šių tautinių orientacijų. Skirtis tarp „savo“, „vietinio“, ir „svetimo“ išliko svarbiausias jų tapatybę ir elgseną formuojantis veiksnys.

Tikėtina, kad šį procesą smarkiai ap sunkino sudėtinga regiono padėtis Antrojo pasaulinio karo metais ir tautinio elito (inteligentijos) netektis pokariu, ypač Dieveniškėse ir Turgeliuose, iš kur daugelis išvyko į Lenkiją. Karo laikotarpio išgyvenimai liko ne suprasta, apmąstyta ir įgavusi gilesnę prasmę vietos gyventojų atmintyje tragedija, o tapo išimtinai propagandinių manipuliacijų ir iškraipymų objektu. Kritiškas karo pasekmių vertinimas Pietryčių Lietuvoje, priešingai negu kituose Lietuvos ar Lenkijos regionuose, netapo gyventojus integruojančiu istorinės savimonės elementu. Minėto karo įvykiai liko *de facto* asmens arba šeimos, tačiau ne istorinės atminties plotmėje.

Kalba, šneka, tarmė

Kalbinė padėtis Pietryčių Lietuvoje yra būdinga paribio regionams. Juose dėl geografinio ir kultūrinio atstumo nuo tautinių judėjimų centrų ilgiau išsilaiko regioniniai bruožai, įskaitant ir kalbinius.

Kalbinė padėtis tirtame regione keitėsi gana dinamiškai. Visose vietovėse iš pradžių buvo vartojamos lietuviškos tarmės, kurioms amžių sandūroje palapsniui, bet kryptingai darė poveikį baltarusių (Dieveniškėse ir Turgeliuose) ir lenkų (Kernavėje) dialektų sklaida. Lingvistinių tyrimų išvados (Čekmonas, Grumadienė 1993), taip pat respondentų pasakojimai rodo, kad iki suverenių tautinių valstybių susikūrimo lietuvių kalba išnyko Turgeliuose, tuo tarpu Kernavėje ją vartojo tik vyresnės kartos žmonės. Štai keletas jų prisiminimų:

Buvo, daugiau lietuviškai kalbėdavo, nekalbėdavo gramatiškai taisyklingai, ne taip, kaip dabar, bet ir mama kalbėjo lietuviškai, o tėtis nekalbėjo lietuviškai. – Nemokėjo? – Nemokėjo. O seneliai lietuviškai kalbėjo. (Kernavė, vyras, 70 metų)

Tai Šiaučiūnas [mokytojas] klausė, ar močiutė moka, tai eidavome dainų užrašinėti, lietuviškų. Mokėjo lietuviškai. Taip, tėčio mama. Ir rašydavomės tas dainas. (Kernavė, moteris, 76 metai)

Lietuvių kalbą gana plačiai vartojo Dieveniškųjų apylinkių kaimų gyventojai, nepaisant to, kad jie taip pat mokėjo „paprastą kalbą“, t. y. vietinių baltarusių dialektą (Čekmonas, Grumadienė 1993):

Taigi, tetos motina šiek tiek kalbėjo lietuviškai. O iš kur ji, ar kur ji tai... Žinote, Dieveniškės, daug lietuvių yra, kažkaip buvo tokie laikai, kad ir lenkai, ir lietuviai. Matote, man reikėjo žinoti, iš kur ji mokėjo lietuviškai, nes mūsų kaimas kalbėjo lenkiškai, o tolesnis kaimas – tik lietuviai ten buvo. (Turgeliai, moteris, 45 metai)

Diegiant švietimo valstybinėmis kalbomis sistemas susiformavo savotiška dvikalbystė – kasdienės, arba tarminės (etninės), kalbos ir literatūrinės, arba valstybinės (oficialios), kalbos, vartojamos mokykloje, bažnyčioje, įstaigose ir pan. Iki Antrojo pasaulinio karo pradžios valstybinė (oficiali) kalba (Dieveniškėse ir Turgeliuose – lenkų, Kernavėje – lietuvių) nepajėgė išstumti tarmių (Čekmonas, Grumadienė 1993). Pokariu Turgeliuose ir Dieveniškėse rusų kalba pradėjo įgyti oficialios kalbos, vis dažniau vartojamos jaunesnio ir vidutinio amžiaus vietinių gyventojų, statusą. Tad būtent tokiu būdu įvyko prieškarinio Vilniaus krašto kalbinė rusifikacija. Ir dabar jaunesnės ir vidurinės kartos vietos gyventojai mieliausiai šneka ru-

siškai, nors sakosi moką lenkų ir (arba) lietuvių kalbas.

Kadangi kalba yra svarbi tautinės tapatybės dalis, o jos mokėjimas – dalyvavimo tautinėje kultūroje sąlyga, santykis su tautine kalba yra vienas iš tautinės tapatybės rodiklių (Kłoskowska 1996). Šis aplinkybė ypač reikšminga Turgelių ir Dieveniškų gyventojų atveju, kuriems per pastaruosius 70 metų valstybinė kalba keitėsi net tris kartus (1920 m. – lenkų, 1945 m. – rusų, 1988 m. – lietuvių). Respondentų pasakojimai byloja, kad esant minimaliam spaudimui, dauguma gyventojų, laikusių save lenkais, atsisakė leisti vaikus į švietimo įstaigas tautine (lenkų) kalba. Apie tai prisimena respondentė, kuri pati siekė suteikti savo vaikams išsimokslinimą lenkų kalba:

Ir pas mus buvo sunku, mūsų šeimoje vyras – lenkas, aš – lenkė. Visi kalba rusiškai, visi leisdavo į rusiškas klases, tik į rusiškas, nes tai buvo tarybinė Lietuva, visa ta Rusija buvo, o mes išleidome vaikus į lenkišką mokyklą. Į lenkišką! Čia prieš 20 metų, mes išleidome į lenkišką mokyklą ir nieko nebijojome. (Turgeliai, moteris, 45 metai)

Pirmoji pokario karta palyginti dažnai lankė lenkiškas mokyklas, tačiau šios kartos žmonės pabrėžia, kad patyrė daug sunkumų dėl to, kad menkai mokėjo rusų kalbą ir negalėjo tęsti mokslo lenkų kalba vidurinėse mokyklose. Ši neigiama patirtis vertė daugumą tėvų ugdyti savo vaikus rusų kalba jau nuo pradinės mokyklos, nepaisant to, kad mokytis rusų kalbos buvo galima tiek lenkų mokyklose (šios pamokos būdavo privalomos), tiek už mokyklos ribų (radijas, televizija, literatūra, bendravimas su rusais). Štai kaip respondentai aiškina savo motyvaciją ar sprendimus, į kokią mokyklą ir kodėl leisti vaikus:

Į rusišką, bet pas mus buvo ir lenkiškų, nežinau, kodėl mes į rusišką leidome, todėl, kad kažkaip jau vienerius metus mes jau nesimokėme rusų kalbos mokyklose, mažiau viena klase. Ir ta kita irgi į rusišką eina. (Dieveniškės, moteris, 44 metai)

O patiėjau į lenkišką mokyklą. O paskui, kai baigiau tą lenkišką mokyklą, reikėjo kur nors stoti, nebuvo kur stoti su lenkų kalba, labai sunku buvo ir egzaminų nebuvo galima laikyti lenkų kalba. Na, paskui įstojau į technikumą, tai reikėjo rusų kalba egzaminus laikyti ir mokytis rusų kalba. Buvo labai sunku. Ir tada pagalvojau, kad taip gali nutikti ir mano vaikams, todėl ir išleidome juos į rusišką mokyklą. (Dieveniškės, moteris, 42 metai)

Valstybinės (lietuvių) kalbos mokėjimo klausimas vėl tapo aktualus po 1990 m., ir šiuo metu vis daugiau lenkų tėvų leidžia savo vaikus į lietuviškas mokyklas:

Na, ir sūnus dar, jam tik 8 metai. Į mokyklą jau eina, bet nuėjo į lietuvišką, į mokyklą dabar išleidau. Na, todėl, kad dabar yra taip sunku su lenkų kalba, pas mus yra sunku su lenkų kalba, nes nėra kur ir stoti, kad mokytysi. Tai taip jau pas mus prispaudė ta Lietuva tuos lenkus. Pas mus dabar dauguma leidžia vaikus į lietuviškas klases. (Dieveniškės, moteris, 44 metai)

Tas [sūnus] tai į rusišką, o kitas tai į lietuvišką dabar. – O kodėl taip, kodėl ne į lenkišką? – O ką dabar daryti, kitaip jau nėra ką daryti. Reikia mokėti tą valstybinę kalbą, na, ir taip pasikalbėjome, pasitarėme ir išleidome vaiką į lietuvišką mokyklą. (Dieveniškės, moteris, 42 metai)

Vaikų ugdymas lenkų kalba buvo netipiškas tėvų pasirinkimas, nors dabar ir Dieveniškių, ir Turgelių respondentai pabrėžia, kad mokyklose ir darželiuose steigiami vis daugiau lenkiškų grupių. Akivaizdu, kad pirmenybės teikimas valstybinei kalbai liudija labai pragmatišką gyventojų santykį su kalba, kuri pirmiausia yra suvokiama kaip praktinis gebėjimas, o ne kaip vertybė, būtina gyvenime ir lemianti individualias ateities perspektyvas:

O su sūnumi taip pat paprasta kalba kalbatės? – Taip, paprasta, jis lenkiškai, kai dar iki mokyklos buvo, tai mes su juo lenkiškai kalbėdavomės ir jis labai gerai kalbėjo, o jau paskui, kai truputį paaugo, jau pradėjo išeiti į gatvę, jau pradėjo su vaikais žaisti, tai jau tada taip paprastai pradėjome. (Dieveniškės, moteris, 44 metai)

O Valduką tai į lietuvišką, norėjome į lenkišką leisti. Na, dabar ta lietuvių kalba, be lietuvių jokio dokumento neduos, visus dokumentus rašyk lietuviškai. Kaip pas Jus lenkiškai. Kalba – viskas. (Dieveniškės, vyras, 40 metų)

Kita vertus, tarmių gyvybingumas, tiek Turgeliuose ir Dieveniškėse, tiek Kernavėje, rodo, kad kalba egzistuoja etniniu lygmeniu, t. y. pirmiausia kaip komunikacijos su „savais“, „vietiniais“, priemonė. Tai liudija kerna-
viškių tėvų elgesys. Jie tarpusavyje šneka lenkiškai, bet su vaikais stengiasi vartoti lietuvių kalbą, kad šitaip juos parengtų mokyklai:

Žinote, pripratau, pradžioje tai buvo labai sunku dirbti, kažkaip bendrauti, nes kai pas mane ateidavo, tai, pavyzdžiui, su manimi bendraudavo lietuviškai. Kai aš turėjau eiti pas juos ko nors paprašyti, tai turėjau lenkiškai [...]. Taip ir išmokau. Vyrui kartodavo: „greičiau su ja [dukra] kalbėkis, kad greičiau išmokyti lenkiškai“. (Kernavė, moteris, 39 metai)

Įdomus faktas, kad tėvai pripažįsta kartais, girdint vaikams, pasišne-
kantys lenkiškai, „kad šie nesuprastų“. Aišku, ši priemonė būna veiksminga tik trumpą laiką. Vaikai greitai perpranta šią „paslapčių“ kalbą ir atsinau-
jina šiam kraštui būdinga dvikalbystė, kai visi moka lietuviškai, bet tarp „savų“ šnekasi lenkiškai.

Tarp ritualizmo ir religinės tapatybės

Etninė-religinė tapatybė, kuri buvo saugojama ir puoselėjama Vilniaus krašto gyventojų tarpukariu, negalėjo išvengti ideologinio poveikio sovietmečiu. Tuo laikotarpiu susiklostė paradoksali padėtis: tradicinis tapatybės modelis (religinis-etnis), iki tol reiškėsis kaip integrali visuma, galėjo būti išsaugotas tik etniniu lygmeniu, nes politiniai veiksniai lėmė šio modelio religinio elemento nykimą. Kita vertus, totalitarinio režimo sąlygomis nebuvo galimybių jokiai kitam modeliui rasti (pavyzdžiui, abiem šiems elementams atsiskirti arba tautinei tapatybei susiformuoti), išskyrus nebent tapti *homo sovieticus*. Į tradicinės tapatybės etninę elementą sovietų valdžia kišosi kur kas mažiau ir apsiribojo dirbtinių pokyčių įgyvendinimu tiriamoje teritorijoje (gyventojų atvykimas iš kitų SSRS regionų, trėmimai, vadinamoji repatriacija į Lenkiją). Tad sovietinės valdžios sąlygomis tradicinė „vietinio“ tapatybė, apimanti etninę ir religinę elementus, nebegalėjo reikštis įprastomis formomis, tuo tarpu tautinės tapatybės formavimosi procesas buvo smarkiai suvaržytas.

Naujai susiklosčiusiomis sudėtingomis aplinkybėmis išsikristalizavo iš esmės du principai, kurie padėjo išsaugoti tradicines tapatinimosi formas ir su jomis susijusias elgesio ypatybes. Labiausiai paplito *modus vivendi* santykio su ateistine valdžia principas, reiškęs religinių praktikų spektro apribojimą iki svarbiausių bažnytinių ir šeimyninių švenčių (krikštas, santuoka, laidotuvės), o dažnai ir slaptą jų atlikimą (pavyzdžiui, kurios nors kitos parapijos bažnyčioje, slaptai namuose ir pan.). Remiantis respondentų pasakojimais galima teigti, kad, nepaisant politinių aplinkybių, sovietmečiu Katalikų bažnyčios apeigos buvo vienintelis autentiškas (t. y. giminės ir bendruomenės pripažįstamas) individų giminystės ryšių ir statuso patvirtinimas. Kita vertus, respondentams šių apeigų religinis turinys nėra labai svarbus ir ne visuomet suprantamas. Tai rodo jų komentarai apie bažnytinę santuoką:

Na, tos mano sesės, Irena yra tokia labai dievota. Tai sako: „Reikia.“ Na, tai vaikštau išpažinties. Yra laiko, einu mišių, skaitau tą knygą. Išpažinties irgi kartais nueinu. O jeigu ką pasakau, tai iškart, kad „nepalaidos mūsų su kunigu.“ Ai, tai tegu jau taip būna. – O Jūs norite laidotuvių su kunigu? – O ką daryti, tos mano sesės, tokios yra labiau religingos. Kodėl turėčiau su jomis kovoti, tegu jau taip būna. (Kernavė, vyras, 66 metai)

– Tai kam tuokėtės? – Na, kaip čia pasakyti, kaip ir visi, reikia. Rusijoje ar Baltarusijoje, nuvažiavai, susirašei ir net gali nesituokti. Surašo, tas pats kaip ir su kunigu, kaip nori. O čia, kaip sakoma, iš kartos į kartą. Tėvas, motina tuokėsi, ir bobutė, senelis ir visi, tai jei jau reikia tuoktuvių, tai reikia. (Dieveniškės, vyras, 40 metų)

O kodėl tuokiausi, tai nežinau, visi taip daro, taip reikia, tokia tradicija. (Kernavė, moteris, 27 metai)

Nykstant bendruomenės religiniam gyvenimui ir esant apeigų atlikimo apribojimams, kadaise turtingos ir prasmingos apeigos tapo pusgyviu ritualu, išoriškai atspindinčiu šeimyninius ir bendruomeninius santykius. Retkarčiais gyventojų reakcija į išorinį spaudimą, trukdantį išsaugoti tradicinę jų tapatybę, reikėsi atvira ir vienareikšmiška religinių pažiūrų raiška. Panašūs atvejai neišvengiamai lėmė konfliktus su valdžia. Atvirai ir sąmoningai rodomas religingumas galėjo būti savotiška tapatybės išbandymo forma, t. y. savojo kitoniskumo santykyje su visuotinai priimtino elgesio normomis patirtis. Kai kurie iš respondentų prisimena panašių konfliktinių atvejų:

Ne, kaip tik trukdė, norėjo, kad [vyras] į partiją stotų. Visur, kur dirbo, tai visada būdavo garbės lentoje, bet kadangi nebuvo partijos narys, tai nieko ir neduodavo. Mane kvietė, atvažiavo iš rajono, kad galiausiai duotų tą liudijimą. Jis sako: „Aš jokiū būdu nieko nerašysiu.“ „Kodėl?“ Sako: „Žmona man neleidžia, sako, „jeigu užsirašysi, tai iškart paduosiu skyrybų.“ – O kodėl Jūs nenorėjote? – O kam reikia?! Aš žinojau, kad čia tik šiaip sau, o juolab... neleistų. Kai tarnauji Dievui, tai kam to reikia? Kad jie neva paskui ir taip leis lankyti bažnyčioje, lyg nežinočiau!.. O Dieve, kai dukra lankė mokyklą, aš gi buvau tėvų komitete. Vertė tuos apsiverkusius vaikus, kad stotų į komjaunimą. Baisu, tie vaikai verkia, ten kai kurių pusbroliai mokėsi kunigų seminarijoje. Tai žinojo, kad nereikia stoti. (Kernavė, moteris, 70 metų)

Ir ką sovietai?! Sovietai tai sovietai, aš irgi prie sovietų gimiau ir į mokykląėjau, kiek mane direktorius keikdavo, sakydavo, kad išmes iš mokyklos. Kai buvo priimama į spaliukus. „Kas ne, – sako, – tuoj užkabinsime ženkliuką ir įstosi.“ „Ne“, – sakau. „Tai ką, tuojau mamą iškviesame.“ Atėjome su mama į mokyklą, mama – irgi ne, ir taškas. Ne, tai ne. Ką čia diskutuoti. Ir ką, vėliau atėjo 4 klasė, kai reikėjo stoti į pionierius. O Jėzau, tada jau be kalbų. Pabėgau. Kitą dieną atėjau į mokyklą su tėčiu. Sako: „Vėl su tėvu atėjai į mokyklą.“ Taip. Kodėl nenorėjau stoti, aš kažkaip nuo vaikystės buvau auklėtas religingoje atmosferoje, o per radiją visada sakydavo, kad spaliukai negali lankyti bažnyčioje, nes jie paskui bus kažkaip baudžiami. Taip kažkaip tėvai paveikė, kad nereikia. Tau to nereikia. Matyt, tai taip pat buvo ir dėl mano nuostatos, kad aš to nenorėjau, kad noriu būti kitoks, ne toks, kaip jie visi, kad galiu būti kažkoks savarankiškesnis. Kad neturėsiu daryti viso to, ką jie daro. (Kernavė, vyras, 23 metai)

– O kodėl nenorėjai stoti į pionierius? – O ką aš turėjau su jais bendro. Su pionieriais. Supranti, kuo aš skiriuosi nuo gyvūnų, – nes gyvūnai vaikšto bandomis, o žmogus gali vaikščioti ir vienas. – Tai tu norėjai įrodyti, kad esi žmogus? – Žinoma. Aš nebuvau socializmo patriotas. Mano dėdė irgi nebuvo nei komjaunuolis, nei pionierius. Čia prieš kokius 25 metus. Pati komunistiškiausia valdžia. Aš nei pionierius, pavyzdžiui, nebuvau, ir komjaunuolis. Nuo mažų metų lankydavausi bažnyčioje. Aš nebuvau pionierius ir komjaunuolis. – Kaip manai, senelis, moti-

na, visi jie turėjo kokios nors įtakos tam, ar tai yra tik tavo asmeninis sprendimas? – Žinoma, turėjo įtakos, ten gegužės 9-osios šventė – Pergalės diena, mums nebuvo tokia jau šventė. Supranti, pas mus visada atvaizdai kabėdavo, va. Nebuvo taip, kad, pavyzdžiui, tėvas – mokytojas, motina – mokytoja, ateini į namus, nepamatysi nei Jėzaus, nei kryžiaus niekada nebus namie. O pas mus visada būdavo. (Dieveniškės, vyras, 21 metai)

Tikėtina, kad visais panašiais, bet labai jau retais atvejais, šeima buvo vienintelė ir, aišku, svarbiausia autentiška religinė bendruomenė, turėjusi reikšmės religinės tapatybės formavimuisi ir išsaugojimui. Šeimos, kaip kraujo ryšiais pagrįstos bendruomenės, vaidmuo gali būti įvardijamas kaip etninis religinės tapatybės elementas, tačiau atrodo, kad aptariamais atvejais jam teko ne pagrindinis vaidmuo. Būtent religinė tapatybė buvo nuostatos aktyviai priešintis sovietiniam režimui pagrindas.

Tautinė tapatybė

Tiriamųjų santykio su jų tautine kalba ir istorine savimone, taip pat jų požiūrio į politinius pokyčius analizė leidžia teigti, kad dabartinės Pietryčių Lietuvos gyventojų tautinės tapatybės įsivardijimas istorinės perspektyvos požiūriu yra deklaratyvus, t. y. menkai motyvuotas individų pasirinkimo ir nuostatų. Šis įsivardijimas remiasi keletu išorinių veiksnių:

1) paveldėjimas ir jo nulemtas įrašas dokumentuose, apibūdinančiuose jų savininko tautinę priklausomybę;

2) gyvenamoji vieta;

3) tikyba.

Tad tyrinėto regiono gyventojai yra labiau etniniai „vietiniai“ negu lenkai ar lietuviai. Visose tyrinėtose vietovėse tautybė gyventojų suvokiama kaip įgimta savybė, kuri perduodama ar paveldima iš tėvų, o ne kaip pasirenkama individualiai ir patvirtinama konkrečia veikla. Kartu ji yra gyventojams niekuo neįpareigojanti:

Mano seneliai yra lenkų tautybės ir jie gyveno, paskui nusipirko žemės Čiobiškio valsčiuje, buvusiamė Virvyčių kolūkyje. Nes kai ten šalia Čiobiškio gyveno, tai irgi buvo tokia problema, kad čia lenkai, o čia lietuviai, na, bet kokio nors konflikto tai nebuvo, bet jau traktavo juos kaip lenkus. Ir tėvų pasuose parašyta „lietuvis“, nes tėvas pasakojo, kad buvo kurį laiką toks dalykas, kad lenkus turėjo išvežti [deportuoti]. Tad nubėgo į valsčių, ten davė kyšių ir persirašė į lietuvius. Taip ir tapo lietuviais. (Kernavė, vyras, 42 metai)

– Tai kaip sūnus lenkas bus, jeigu lietuvišką mokyklą baigs? – Ir kas, čia nėra skirtumo. Čia nėra jokio skirtumo. Jeigu jis supranta lietuviškai ir lenkiškai, ir

rusiškai, tai ir viskas. O jeigu lenkas, tai jau lenkas. – Bet kaip žinoti, kad jis lenkas? – Kaipgi, aš žinau, kad lenkas, ir viskas. – O iš kur žinote? – Kaip iš kur? Aš lenkas. Jeigu mano tėvas lenkas, tai ir aš lenkas. (Dieveniškės, vyras, 44 metai)
O lenkas yra lenkas, visų pirma tai rašoma, kokia tautybė – to pririekia, ir kaip tu parašysi „lietuvė“, jeigu aš lenkė. Jeigu mano seneliai buvo lenkai, ir tėvas lenkas, ir motina lenkė, ir aš – lenkė. Ir dabar aš, nors ir kalbu lietuviškai, bet esu lenkė, aš nepasikeisiu, aš niekada nebūsiu lietuvė, ir iki gyvenimo galo, ir vaikai mano – lenkai. (Turgeliai, moteris, 45 metai)

Ir išvažiavo mano senelis ten. Ir mirė labai greitai. Mirė mano močiutė. Ir jis paėmė tą dukrą, ji nebuvo ištekėjusi, ir išvažiavo. Senelis buvo prieš visa tai, kas čia buvo. Liko čia tik dėl šeimos. Kai žmona mirė, kai visa tai baigėsi, kada jau buvo galima, kurie metai, nepamenu, susiruošė ir išvažiavo. (Turgeliai, vyras, 26 metai)

Kartu matyti bruožų, liudijančių tautinės tapatybės formavimosi pradžią. Svarbiausias iš jų yra tautinių (lenkų ir lietuvių) kalbų mokėjimas, išugdytas dar tarpukario mokyklose. Tirtu regiono gyventojų tautinei tapatybei po 1939 m. teko radikaliausių išbandymų. Iš respondentų pasakojimų galima daryti išvadą, kad šis laikotarpis nebuvo palankus „vietinių“ tautinei tapatybei stiprėti. Repatriacija į Lenkiją, galėjusi būti tautinę tapatybę stiprinantis veiksnys, Vilniaus krašto lenkus paveikė priešingai. Pagaliau, kaip matyti iš respondentų pasakojimų, tautinė tapatybė buvo „supaprastinta“ iki etninės tapatybės lygmens – pagrindinė ir svarbiausia individams tapo šeiminė (gentinė) bendruomenė. Galima nurodyti mažiausiai dvi istorines priežastis, kodėl buvo išsaugota senesnė etninės tapatybės forma ir sunyko šiuolaikinė.

Tautinių judėjimų – ir lenkų, ir lietuvių – padėtis periferijose (o dabartinė Pietryčių Lietuva šia prasme iš tiesų buvo periferija) lėmė procesų, susijusių su tautinės tapatybės formavimusi, vėlavimą ir silpnumą. Tautinės tapatybės formavimasis apsiribojo tautiniu „apsibrėžimu“, savęs priskyrimu konkrečiai tautybei pagal išorinius bruožus, tačiau šis prisiskyrimas neturėjo didelės įtakos individų veiksmams ir nuostatoms. Tai liudija gyventojų pasakojimai apie Antrojo pasaulinio karo laikotarpį. Iš jų matyti, kad gyventojų išitraukimas į tuometinius įvykius buvo fragmentiškas ir kad šie įvykiai jiems buvo nesuprantami.

Karas ir sovietizacija, su jais susijęs elito praradimas, taip pat pokariu vykdyta sovietinė indoktrinacija lėmė tautinių vertybių nuvertėjimą ir labai sumažino jų išsaugojimo galimybes. Kernavės atveju tvirtos tautinės tapatybės stokos faktas neatrodo toks problemiškas. Kernavės gyventojų kitiškumas ir jų senesnės tapatybės liekanos yra veikiau atsiradę dėl pasienio srities specifikos negu dėl destraktyvaus istorinių įvykių poveikio. Kernavės gyventojų identifikacija sutampa su lietuvių visuomenės daugumos identifikacija. Jie disponuoja įgūdžiais (pirmiausia kalbiniais), leidžiančiais

dalyvauti lietuvių visuomeninėje ir kultūrinėje veikloje. Kartu jie patiria ir savo regiono specifiką. Jų etninei tapatybei neišvengiamai yra būdingas savotiškas „regioniškumas“, pirmiausia dėl to, kad, aplinkinių vietovių gyventojų nuomone, Kernavė ir jos apylinkės išsiskiria Lietuvoje kaip „lenkiškos“.

Dėl pastarųjų metų įtampos, tvyrančios tarp lenkų ir didesnės dalies lietuvių visuomenės, „vietinių“ – lenkų padėtis tapo dar sudėtingesnė. Tai lemia ne vien „vietinių“ tapatinimasis su „lenkais“, dėl kurio jie atsidūrė tautinės mažumos padėtyje. Problemos esmę greičiausiai atspindi faktas, kad šioms visuomenėms būdinga skirtingų tipų tapatybė. Lietuvių visuomenei būdinga moderni tautinė tapatybė, nulemta nesenų politinių įvykių ir stiprios istorinės savimonės. Tuo tarpu Vilniaus krašto lenkams būdinga etninė tapatybė, pagrįsta ribota kultūrine patirtimi, išisaknijimu visų pirma savo „vietoje“ (t. y. kaime, miestelyje, parapijoje). Jų istorinė savimonė yra netekusi vientisumo (t. y. jie dažniausiai negali nuosekliai papasakoti savo „vietos“ ar šeimos istorijos), o jeigu yra išlikusių praeities prisiminimų, jie nesureikšminami.

Tapatybės paieškos

Dėl politinių ir socialinių pokyčių, įvykusių per pastaruosius septynerius metus, susiklostė sąlygos atsirasti ir išgalėti moderniai tautinei tapatybei, teikiančiai pagrindą dalyvauti posovietinės Lietuvos kultūriniame ir politiniame gyvenime. Galima konstatuoti, kad visiems respondentams yra būdingos autentiško tautinio įsivardijimo ir tautinės tapatybės paieškos. Nesunku suformuluoti mažiausiai tris tų paieškų tendencijas. Būtina pabrėžti, kad šios tendencijos galutinai nėra išsikristalizavusios – tai veikiau kryptys ar galimybės. Jos nerodo tikslingo individų siekio apibrėžti savo tapatybę, o veikiau jų bandymą kuo tinkamiau reaguoti į pasikeitusias politines socialines aplinkybes (ypač Lietuvos nepriklausomybę), kurios palankios individams, turintiems aiškia tautinę tapatybę. Šių kryptų ar galimybių išskyrimas jokių būdu nereiškia respondentų gebėjimo reflektuoti ar formuluoti savos tautinės tapatybės klausimą. Jų išskyrimas – tai tyrėjo bandymas „atpasakoti“ ir suklasifikuoti spontaniškus respondentų pasakymus ir nuomones, siekiant atpažinti jų išreiškiamos tapatybės tipą.

I. Archajinis savęs įvardijimo būdas: „*Aš esu lenkė, bet lietuvė.*“ (Kernavė, moteris, 38 metai)

Tiriamieji iš Kernavės ir Dieveniškių išsaugojo tapatybės modelį, leidžiantį jiems save laikyti tiek lenku, tiek lietuviu. Tai gali būti buvusios LDK gyventojų tapatybės archajinė liekana. Individams, kurie visą gyvenimą nugyvena gimtojoje aplinkoje, nekyla kokių nors įsivardijimo klausimų.

Jų atitolimas nuo gimtosios „vietos“ (dažniausiai šeimos sukūrimo, darbovietės pakeitimo atveju) gali kelti tapatybės, susitapatinimo ir pritaipimo naujoje aplinkoje sunkumų. Tada jie susiduria su tautybės „pasirinkimo“ dilema, o pasirenka dažniausiai pragmatiškai, t. y. aplinkos ar situacinio tautinę tapatybę. Todėl kartais nutinka taip, kad šeimoje yra žmonių, laikančių save skirtingų tautų žmonėmis.

II. Pilietybė kaip tapatybės pagrindas: *„Gyvenu Lietuvoje, tad turiu būti tiek tiek lietuvis, nors neišmanau taip gerai kalbos ir kultūros.“* (Turgeliai, vyras, 26 metai)

Šie žodžiai rodo siekį įvardinti savo tautinę tapatybę, siejant ją su gyvenamąja šalimi. Šią tendenciją galima pavadinti „pilietine“, nors ji retai remiasi modernia pilietine savimone. Dažniau ji pasireiškia įsitikinimu, kad gyvenimas kurioje nors valstybėje, formalus buvimas tos valstybės piliečiu yra svarbesnis negu priklausymas vienai ar kitai tautinei grupei. Iš čia kyla pastangos užtikrinti sau ir savo artimiesiems kuo geresnes prisitaikymo (pirmiausia valstybinės kalbos mokėjimo) galimybes, kurios vėliau sudarytų palankias savirealizacijos gyvenamojoje šalyje sąlygas.

III. Tradicija kaip tapatybės šaltinis: *„Kur išsilaiko lenkiškumas?.. Šeimoje, lenkiškose mokyklose ir bažnyčioje.“* (Turgeliai, vyras, 25 metai)

Trečioji tendencija, kurią galima pavadinti tautine, pasižymi aktyvia deklaruojamos tautinės tapatybės raiška. Tai pasireiškia pirmiausia siekiu gerai išmokti kalbą, kuri laikoma gimtąja. Tapatybė formuojasi dažniausiai tradicinių tautinio įsivardijimo bruožų, pavyzdžiui, katalikybės ir lenkiškumo ryšio arba domėjimosi lietuvių etnine kultūra (ir jos laikymo savąja) pagrindu. Lenkiškosios tautinės tapatybės įtvirtinimas kertasi su didėjančia būtinybe išmokti lietuvių kalbą, perimti vyraujančios lietuvių kultūros vertybes ir dalyvauti kultūriniam gyvenime. Retais atvejais individai renkasi radikaliausią šios įtampos sprendimo būdą – išvykti ir apsigyventi Lenkijoje.

Vilniaus krašto problemą sunku įsprausti į paprastas teorines schemas, tačiau šis regionas, daugeliu atžvilgių būdamas gyvasis XIX amžiaus reliktas, gali teikti medžiagos siekiant patikrinti teorinius samprotavimus apie tautinės tapatybės formavimąsi ir Lietuvą iki lietuvių tautinio judėjimo pradžios. Šios problemos turi būti keliamos tiek lenkų, tiek lietuvių tyrėjų, nes jose gali slypėti atsakymai į klausimus apie bendrą abiejų tautų praeitį, Pietryčių Lietuvos visuomenės integraciją, Lenkijos ir Lietuvos santykius.

Iš lenkų kalbos vertė Darja Lyzenko.

Versta iš: Katarzyna Korzeniewska (1997). Tutejszy, polak, katolik. Tożsamość religijno-etniczna mieszkańców południowo-wschodniej Litwy. Badanie empiryczne w Dziewieniskach, Kiernowie i Turgielach, *Przegląd Polonijny. Kwartalnik*. Rok XXIII-1997-z.1 (83). Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”. P. 59–86.

Literatūros sąrašas

- Aleksandravičius, E. (1993). *XIX amžiaus profiliai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Bubnys, A. (1994). *Lenkų pagrindis Lietuvoje 1939–1940 metais*. Kaunas: Lituanica.
- Connerton, P. (1989). *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Čekmonas, V., Grumadienė, L. (1993). Kalbų paplitimas Rytų Lietuvoje. In: Garšva, K., Grumadienė, L. (sud.). *Lietuvos rytai*. Straipsnių rinkinys. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
- Dex, S. (ed.) (1992). *Life and Work History Analizes: Memory and Totalitarianism*. Oxford: Oxford University Press.
- Garšva, K., Grumadienė, L. (sud.) (1993). *Lietuvos rytai*. Straipsnių rinkinys. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
- Jurkiewicz, J. (1992). Mniejszość białoruska w polskiej myśli politycznej na Wiłęszczyźnie 1921–1939, In: *Polska – Polacy – mniejszości narodowe*, Wrocław.
- Kłoskowska, A. (1996). *Kulture narodowe u korzeni*. Warszawa.
- Le Goff, J. (1992). *History and Memory*. New York: Columbia University Press.
- Melchior, M. (1990). *Tożsamość społeczna jednostki*. Warszawa.
- Smith, A. D. (1991). *National Identity*. London: Penguin Books.

Local (*tutejszy*), Pole, Catholic: Ethno-Religious Identity of Residents of Southeastern Lithuania (Investigation Conducted in Dieveniškės, Kernavė and Turgeliai)

Katarzyna Korzeniewska

FACULTY OF HISTORY-SOCIOLOGY AT THE BIAŁYSTOK UNIVERSITY, POLAND

SUMMARY: The paper presents the analysis of the empirical data collected during the qualitative research conducted by the author in Southeastern Lithuania (Dieveniškės, Turgeliai, Kernavė) in 1994. The paper was originally published in Polish in 1997 (see Katarzyna Korzeniewska (1997) *Tutejszy, polak, katolik. Tożsamość religijno-etniczna mieszkańców południowo-wschodniej Litwy. Badanie empiryczne w Dziewieniskach, Kiernowie i Turgielach, Przegląd Polonijny. Kwartalnik. Rok XXIII-1997-z.1* (83). Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”. P. 59-86). The paper addresses the identity issues of the inhabitants of Vilnius region. This area has been in the centre of macro geopolitical processes, the political affiliation of the area has changed a number of times (Russia, Poland, the Soviet Union, Lithuania) and local residents were subjected to the ethnic policy implemented by different states. The author refers to the theoretical approaches which make a distinction between the ethnic and the national identity. Different types of the identity of local residents – identification with locality, ethnic and religious identities are analyzed. Interconnect of religious and ethnic identity is demonstrated and the author presents numerous empirical examples when the ethnic identity (Pole) is equated with religious identity (Catholic). The transformation of the ethnic identity into the national one is related with the historical consciousness and the development of historical memory. Numerous empirical examples from southeastern Lithuania are presented. The author comes to the conclusions that the identity of residents of the region could be described more as „local” and ethnic than Polish or Lithuanian, however, certain tendencies of national identity construction are identified.

KEYWORDS: IDENTITY, ETHNICITY, SOUTHEASTERN LITHUANIA, VILNIUS REGION.